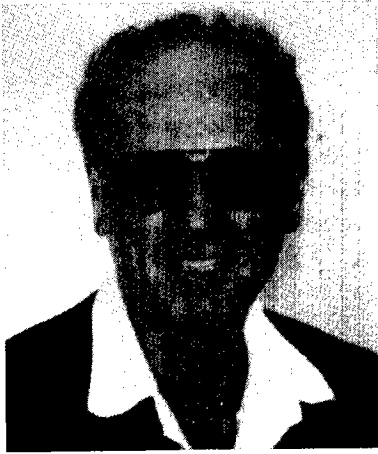

חוב של כבוד

עירית קינן

מנחם שלח (1933-1995)

מנחם שלח, המלחמה על הכבוד
האבוד – צבא איטליה נגד הגרמנים
בבלקנים, אוגוסט-ספטמבר 1943,
ספרית פועלים, תל-אביב 1995, 168
עמ'.

א.

פרופ' מנחם שלח ז"ל נפטר לפני כחצי שנה ממחלת הסרטן, לאחר שנאבק בה מאבק איתנים בדרך ראויה להערצה: בנחישות, בכוח ובידיעה שלא יוכל לנצח, אך אולי יוכל לדחות את הקץ, בהומור ובקסם אישי שהיו אופייניים לו בחייו תמיד. עד ימיו האחרונים התמיד פרופ' מנחם שלח בעבודתו, שהייתה גם אהבתו הגדולה – כתיבת היסטוריה. אין זה מקרה שספרו האחרון עוסק במלחמה שניהל צבא איטליה נגד הגרמנים בבלקנים במלחמת העולם השנייה. שכן כפי שכתב ב'פתח דבר' לספרו הוא היה 'איטלופיל ללא תקנה'. האיטלקים הצילו את חייו, יחד עם יהודים רבים אחרים, בגוננם עליהם מפני הגרמנים ומפני בני בריתם הקרואטים באזור הכיבוש האיטלקי ביוגוסלביה.

מנחם, אז ילד יהודי נרדף, ברח עם משפחתו מקרואטיה לאיטליה. עיני הילד שלו קלטו מראות, קולות ומעשים שלא יכלו להישכח, ואשר כפי שהעיד על עצמו במבוא לספר שלפניו, השפיעו על כל דרכו כהיסטוריון. ספרו הראשון 'חשבון דמים' הוקדש כולו להצלת יהודים בידי איטלקים, וספרו האחרון הוא הצדעה למלחמתו הנואשת וחסרת הסיכוי של הצבא האיטלקי בבעלי בריתו לשעבר, הגרמנים.

אינני יודעת עד כמה האמין מנחם שימיו ספורים, אך הוא ידע שבקרב נגד המחלה – הפסיד. ידיעה זאת גרמה לו, ודאי, לרצות עוד יותר להשלים את ספרו האחרון המלחמה על הכבוד האבוד – צבא איטליה נגד הגרמנים בבלקנים, אוגוסט-ספטמבר 1943, אותו ראה לו כחוב: מפעל להנצחת ניצחונם של בני אדם, מיעוט שבמיעוט, שסירבו לשתף פעולה עם הרוע, למרות היותו החזק, והתמידו בהצלת בני אדם אחרים, עד הרגע האחרון.

ב.

הספר צבא איטליה נגד הגרמנים בבלקנים, אוגוסט-ספטמבר 1943 דן בתבוסתו הנוראה של הצבא האיטלקי, שבספטמבר 1943 קרס לחלוטין תוך פחות משלושה

שבועות, שבמהלכם השתלטו הגרמנים על מרבית שטחי איטליה (על רומא השתלטו תוך פחות מ־24 שעות). כמיליון חיילים נפלו בשבי, מהם כ־600 אלף נכלאו במחנות בגרמניה ובמזרח, 45,000 נרצחו, הוצאו להורג, הוטבעו בים, או מתו במחנות מתת־תזונה, עינויים ומחלות, וכ־15,000 נוספים מתו לאחר השחרור כתוצאה מקורותיהם במחנות.

למרות אהבתו של המחבר לאיטלקים, אין הוא נמנע מלבקר את הצבא האיטלקי ואת רשויות השלטון השונות של איטליה ביקורת נוקבת וחריפה. מן הניתוח עולה תמונה של קריסה כללית. בית המלוכה וההנהגה הפוליטית של איטליה מצטיירים בספר כאפופים פחדנות, רשלנות, חוסר מעש, וכמי שנכשלו כשלון טוטאלי בתכנון, בקבלת ההחלטות ובהבאתן לידי מעשה. היוזמה לפרישתה של איטליה מן המלחמה, שנבעה מחשש לכיבוש איטליה בידי בעלות הברית, טופלה ברשלנות 'כושלת ובלתי מובנת', שכתוצאה ממנה נכבשה איטליה בידי הגרמנים וצבאה חוסל, למעשה. הצעדים הצבאיים לקראת הפרישה תוכננו על בסיס הנחות מוטעות; המשא ומתן עם בעלות הברית נוהל בחוסר תיאום בין הגורמים השונים בתוך איטליה; ומפחד הגרמנים נשמרה תוכנית הפרישה בסודיות כה רבה, עד שגם מי שצריכים היו לפעול כדי לאפשר פרישה מסודרת מן המלחמה לא ידעו על המתרחש. מאחורי ההחלטות שנתקבלו עמד פחד מלווה בהפרזה רבה בהערכת כוחם של הגרמנים מצד אחד, והערכה מוגזמת מאוד לגבי כוחן של בעלות הברית ונכונותן להגן על איטליה, מצד שני. בית המלוכה וראשי השלטון והצבא דאגו בעיקר לעצמם, ומשנסתבר שהגרמנים מקיפים את רומא, הם פשוט נמלטו על נפשם.

גם כלפי הצבא שולח המחבר חצי ביקורת נוקבים: הפיקוד העליון היה שקוע בדמורליזציה ולמעשה הפקיר את יחידות הצבא לגורלן; הוראות סותרות הועברו למפקדי הכוחות בחזיתות השונות; ומרבית החיילים העדיפו להיכנע ולהימלט משדה הקרב. החמור מכל היה שהצבא האיטלקי לא רק שנותר בלא ראש, אלא שההוראות האחרונות שהותיר הפיקוד העליון לפני שברח מרומא, יחד עם ההנהגה הפוליטית, היו מבולבלות, מלאות סתירות פנימיות באשר לשאלה 'מיהו האויב?', ואף אסרו על יוזמה של פעולות איבה כנגד הגרמנים. במציאות זו התמוטט הצבא תוך ימים גם באותם מקומות שעלה בכוחו על הגרמנים.

ג.

קריסתו של הצבא האיטלקי תוארה כבר במחקר, אך ספרו של פרופ' שלח מחדש במספר נושאים בעלי חשיבות. החשוב שבהם, לדעתי, הוא הרצח ההמוני של שבויי המלחמה האיטלקים בידי מי שהיו בעלי בריתם ימים ספורים קודם לכן. הדוגמה הקשה ביותר לכך היא זו של האי קפלונגה, הגדול באיי הים היווני. בראשית ספטמבר נמצא באי חיל מצב איטלקי שמנה כ־11 אלף חיילים ו־525 קצינים. ההודעה על שביתת הנשק הגיעה אליו, כמו גם אל שאר היחידות האיטלקיות, לאחר מעשה וללא התראה, וכללה הוראות סותרות שיצרו בלבול ומבוכה. לאחר יכוחים פנימיים קשים, כולל מרד של קבוצת קצינים וחיילים שסירבו להיכנע

ולמסור לגרמנים את נשקם, החלה לחימה שנמשכה מספר ימים ונסתיימה, כצפוי, בניצחון גרמני.

בעיצומם של הקרבות באי ובמיוחד לאחר הכניעה, ביצעו חיילי הוורמכט רצח המוני של שבויי מלחמה איטלקים. המחבר מתאר את התדרדרות האירועים כמעין תסריט של איבוד כל רסן מרגע שניתן האות הראשון להתרת דמם של החיילים האיטלקים. ההתחלה היתה הוראתו של היטלר מ־11 בספטמבר, שעל פיה יש להוציא להורג בלא משפט קצינים איטלקים אשר ימשיכו להילחם נגד הגרמנים, ואילו את החיילים להעביר למחנות עבודה במזרח. השלב הבא, הכמעט מידי, היה הוצאה להורג של עשרות קצינים איטלקים באופן שרירותי וללא קשר לשאלת לחימתם כנגד הגרמנים. ב־18 בספטמבר שינה היטלר את הוראתו והודיע לכוחותיו ש'לא יילקחו שבויים איטלקים'. כתוצאה מהוראה זו איבדו חיילי הוורמכט כל רסן ורצחו בלא אבחנה קצינים, חיילים, חובשים, פצועים ששהו בבתי חולים, ואף ירו בשבויים שפרפרו במים לאחר שהאוניה בה נשלחו למחנות במזרח עלתה על מוקש וטבעה. בסך הכל נרצחו באי קפלוניה בתוך ימים ספורים 325 קצינים וכ־5,000 חיילים. עוד כ־2,500 טבעו בשעת ההעברה למחנות. בהביאו עובדות אלו, מוסיף המחבר נדבך חשוב לניפוץ האגדה על 'הומאניות יחסית', כביכול, של הצבא הגרמני (בניגוד לס.ס.).

מניתוח הקרב בקפלוניה, ומחלקים נוספים בספר, משתקף גם פן נוסף של הצבא האיטלקי, שאינו תואם את הדימוי המקובל. זהו הפן של אותם חלקים מן הצבא שגמרו אומר להילחם נגד הגרמנים ויהי מה. למרות הבלבול, למרות ערפול הפקודות, למרות העדר כל גיבוי מן הפיקוד העליון, היו קצינים וחיילים שאף הכריזו מרד על מפקדיהם שהורו להם להיכנע. אלה לחמו בגבורה עד הכדור האחרון, שלאחריו נרצחו על ידי שוביהם.

פרק מיוחד במינו הוא זה הדין בקורותיו ובגורלו של הגנרל ג'וזפה אמיקו, מפקד דיביזיות מרקה, שהוצא להורג בלא משפט בידי הגרמנים ב־13 בספטמבר, בדוברובניק. שם, בניגוד למקומות אחרים, לא ביצעו הגרמנים הוצאות להורג שרירותיות של איטלקים, לא של קצינים ולא של חיילים. שני הגנרלים האיטלקים ששהו במקום באותו זמן נוסף לגנרל אמיקו נשלחו לשבי בלא שפגעו בהם. הגנרל ג'וזפה אמיקו, שקורותיו משקפות את הפרק ההרואי של הצלת היהודים בידי הצבא האיטלקי, היה היחיד שהוצא להורג בדוברובניק.

פרופ' שלח חיפש ומצא ששמו של אמיקו מופיע שוב ושוב, מאז סתיו 1941, במסמכים גרמניים וקרואטיים. ככולם הוא מתואר כאויב הגרמנים והקרואטים, וכאוהבם ומגינם של היהודים והסרבים. בכך העלה עליו את חמתם של הגרמנים ושל הקרואטים גם יחד. הגנרל אמיקו היה אחראי על החלק הדרומי של החוף הדלמטי, וניהל עם השלטונות הקרואטיים, עם ראשי האוסטאשה, ואף עם הגרמנים, מאבק עיקש על הגנת היהודים שבשטח יחידתו. השמועות על ההתנהגות ההומאנית של הצבא האיטלקי הגבירו את זרם הפליטים שהסתגנו לאזור, ול־150 היהודים שחיו בדוברובניק לפני המלחמה התווספו 1,500 פליטים ועוד מאות מצאו מקלט בעיירות ובכפרים בסביבה. גם כאשר באה הוראה ממוסוליני למסור את היהודים שבשטח הכיבוש האיטלקי לגרמנים (הערה שכלאחר יד על מסמך בנושא),

סירבו ראשי הצבא האיטלקי ביוגוסלביה למלא את הפקודה, בטענה ש'חובת הצבא האיטלקי היא להגן על אנשים חסרי ישע'. בשיתוף עם בכירי משרד החוץ ברומא שהזדהו עם מניעיו של הצבא להגנה על היהודים, גיבשו תוכנית של השהייה, הטעייה ועיכוב. עד כניעת איטליה בספטמבר 1943 לא נמסר לגרמנים אף לא יהודי אחד, ורוב היהודים ניצלו ממוות. זאת חרף לחץ גרמני בלתי פוסק. כמו הגנרל אמיקו פעלו גם מפקדים איטלקים אחרים, והממונים במפקדת הארמייה השנייה וברומא אישרו את החלטותיהם בקול רם.

ייחודו של הגנרל אמיקו היה בכך שלמרות היותו 'רק' מפקד דיביזיה, העז לפעול באקטיביות ובתקיפות כנגד כל ניסיון לפגיעה בחייהם ובזכויותיהם של היהודים שבשטחו, והוא אף הרחיק לכת בהביעו בפומבי סלידה ממעשיהם של הקרואטים והגרמנים. במסמכים הגרמניים הרבים שמתייחסים לניסיונם לקבל את היהודים לידיהם, נזכר הגנרל אמיקו פעמים רבות, לצד מפקדים בכירים וראשי הממשל האיטלקי, ותמיד בשמות גנאי שונים. בסופו של דבר הוא נרצח בגלל מעשים אלה, שהותירו את הגרמנים בתחושת תסכול וכעס על הפרתו העקבית והבוטה את מדיניותם. בפרק שיוחד לג'וזפה אמיקו, עשה פרופ' שלח מחווה לדמותו של הגנרל האמיץ, והחזיר לו בכך חוב של כבוד.

ד.

'המלחמה על הכבוד האבוד' תועדה היטב בספר, שנקרא בעניין רב. המחבר סרק מקורות ארכיוניים נרחבים ותמך את ניתוחיו ומסקנותיו במגוון רחב של מקורות היסטוריים. אך למרות הנושא ההיסטורי הכבד, הכתיבה שוטפת ודינמית ומעמידה תמונה חיה ובהירה. עומס הפרטים ההכרחי בניתוח מהלכי קרבות אינו מונע מן הספר לשמור על רעננות, ואף לעורר התרגשות מדי פעם. מן הסגנון משתקף אופיו המיוחד של המחבר, אם באמצעות החן וההומור שמשולבים בכתיבה המדעית, ואם על ידי שיבוץ ביטויים שכמו לקוחים משיחת רעים. יהיו אולי מי שיחשבו שראוי היה לערוך את הספר עריכה קפדנית שתיטול ממנו סוג זה של התבטאויות, שאיננו מקובל בספרי מדע. אך מי שזכה להכיר מקרוב את המחבר, שמח על שלא נעשתה כל עריכה. כך שומר הספר על סגנונו האותנטי של מנחם, ומאפשר לחיוכו השובבי לעלות מדי פעם מבין הדפים.